

EESTI PLOOMISORDID

K. Kask, H. Jänes

SUMMARY: The Estonian plum cultivars. The reported inventory of plum cultivars of Estonian origin include the cultivars which have the author's certificate and also these which are appreciated in other ways: included into the list of plum cultivars (officially recommended for growing in Estonia), or officially taken for testing in state fruit cultivar testing farms.

The entire list of the Estonian plum cultivars includes 23 cultivars. Some of them have mainly historical relevancy and have been preserved as plant genetic resources for future generations of mankind. The most valuable cultivars for plum producing in Estonia at the present time are underlined: 'Amitar', 'Ave', 'Esloni Varane', 'Hiiu Sinine'*, 'Julius', 'Kadri', 'Karksi', 'Liisu', 'Märjamaa'*, 'Noarootsi Punane'*, 'Norgen', 'Polli Munaploom', 'Polli Viljakas', 'Pärnu Sinine'*, 'Suhkruploom', 'Tamme Sinine'*, 'Tartu Kaunitar', 'Tartu Kollane', 'Tartu Punane', 'Tartu Värviline', 'Vikana', 'Vilmitar' and 'Vilnor'. 5 of these are landraces (shown with asterisk), including two large fruited bullace cultivars. 4 cultivars are bred by an amateur breeder Aleksander Kurvits at Tartu in the middle of the 20th century. All the other 14 cultivars are bred by the professional state breeding programme started in 1945 at the Polli Horticultural Institute in southern Estonia: the breeders are Julius Eslon (1894...1982), Arthur Jaama (1914...1995) and Eevi Jaama (b.1926).

In the official "cultivar list" recommended for growing in Estonia, 65% of cultivars are of Estonian origin. The Estonian plum cultivars have great relevancy for plum production also in Latvia and an interest for growing of some cultivars has arisen in Lithuania.

The following 26 Estonian landraces and new selections (with no official status of a cultivar) are also mentioned one by one in the article (in addition to the more thoroughly discussed 23 cultivars): Arthur, Eha, Eve, Harilik kreek*, Kaidi, Kanaria, Keskmine kreek*, Kressu, Kruusmanni ploom*, Kullamaa suur*, 'Kurvitsa renklood', Lahtise luuga kreek*, Noarootsi kollane*, Nõmme ploom*, Perenaise rõõm, Piret, Polli Emma, Polli merevaik (Pikola), Polli varane, Raitploom, Tartu hiline, Tartu sinine ploom*, Tiit, Tipp-ploom*, Saaremaa sinine ploom* and Suur Töll. Descriptions of these landraces and selections are published.

Millal ploomipuu Eestimaale tuli

Ploomipuu liikidest on Eestis (Saaremaa lääneosas) kodumaine ainult laukapuu (*Prunus spinosa*), millel on väikesed mustjad ümmargused mörkjashapud viljad, mis külma saanult hädapärast süüa sünnivad. Kuid vaevalt laukapuud meil viljapuuna käsitleda saab.

Kõik teised ploomipuuliigid on Eestisse mujalt sisse toodud.

Millal harilik ploomipuu (*P. domestica*) võis Eestisse jõuda, selle kohta on ainult üksikuid pidepunkte. Tartu vanalinna arheoloogiliste kaevamiste andmeil väidetakse, et juba 13. sajandil on seal kasvatatud kreegi- ja ploomipuud (Tammet, 1994). Märgime, et Novgorodi linna väljakaevamised dateerivad ploomiseemnete (mis selgesti erinevad lõunast kuivatatult kaubateid pidi sissetoodud sortide omast) vanuseks 10.–11. sajandi kultuurikihte (Jaama, 1990).

Kirjalikke teateid ploomikasvatuse kohta Eestis leidub alles 16. sajandist. Nii on vana-des Poola põllumajanduse revisjoniaktides kirjas, et 1590. a. oli Kudina mõisas Tartu lähedal suur õuna-, kirsi- ja ploomiaed (Tarvel, 1964). Lääne-Eestist on 1686. a. kohta Läänemaa inkvisitsioonist teada, et Pühalepa mõisas Hiiumaal oli 147 õunapuu ja 55 kirsipuu kõrval ka 6 ploomipuud ning lisaks veel metsikuid kreegipuid (Viires, 1975). A. F. v. Huecki 18. sajandi Baltimaade põllumajanduse ülevaatest selgub, et taluaedades leidis võrdlemisi üldiselt teiste viljapuude kõrval väikesi violetseid ploome (kreeke).

Nähtavasti kasvatatigi taluaedades algupäraselt kõige rohkem vähenõudlikke ja kergesti metsistuvaid kreeke (*P. domestica* var. *insititia*). Tema nimetus pärineb keskalamsaksa sõnast *krēke* (baltisaksa Kreke), mis etnoloog Ants Viirese järgi on arvatavasti laenatud prantsuse keelest ning viitab Kreekale kui päritolumaale. Samasugune on läti sõna *krēķis* tekkelugu. Keskalamsaksa ploominimetuse *plūme* (saksa Pflaume) on samuti läti *plūme* ja eesti ploomi lähtelaensõnaks. Paljude varasematel sajanditel käibel olnud sõnavariantide (pluum jt.) kõrval võiks tähelepanu juhtida ka setude vene laenule liivapuu (vene *слива*) või jutustavale saxa mah mari.

Suur osa ploomisorte ei ole Eestis talvekindlad, mistõttu nende laiem levik oli takistatud. Kui kliima Eestis külmenes, siis kadusid ploomipuud möödunud sajandi algupoolel aedades üldse ära. Liivimaa mõisates leidis neid nagu maguskirsipuid aga peamiselt kasvuhoonetes. Luce raamatust aastast 1823 (Viirese, 1975) selgub, et pehmema kliimaga Saaremaal oli siiski sageli 'Liivi kollast munaploomi' kui üht parimat ploomisorti, mida sai kuivatada koos luuga või ilma selleta. Paljudes taluaedades kasvas ilma igasuguse hoolitsuseta ka teisi, peamiselt väikseid siniseid ploome. Vanade talutaatide jutustustest käesoleva sajandi alguse kohta selgub, et ega Saaremaalgi ploomipuid palju polnud: ainult mõned kreegipuud mõnes kohas, kui aias punaseid ploome kasvas, siis oli see juba rikkus (A. Toomessalu murdetekstide raamatust, 1969).

Riia vanim, Zigra puukool pakub juba 1820. a. mitmete ploomisortide istikuid. Tartus 1822. a. asutatud Daugulli puukooli nimekirjadest leidis ploomi- ja kirsiteadlane Arthur Jaama esimesed ploomisortide nimed 1861. a. hinnakirjast. Tähtsaim on seal Liivimaa kollane munaploom. Möödunud sajandi keskel Tallinnas rajatud Dietrichi puukool pakub Daugulli omast hiljem (1866) samuti ploomipuu istikuid. J. Klinge 1883. a. Tartus välja antud raamatus loetletakse juba hulgaliselt ploomisorte. Kuid nende kasvatamine edenes visalt.

Käesoleval sajandil muutus ploomikasvatus Eestis populaarseks. 1929. a. viljapuude loenduse ajal oli Eestis üle 423 000 viljakandva ploomipuu, mis ületas kirsipuude arvu peaaegu 30% võrra. Kümme aastat hiljem oli ploomipuid üle 527 000. Kuigi kirsikasvatus oli jõudsalt arenenud, jäi kirsipuude arv siiski alla poole miljoni. Teise maailmasõja aegsed külmad talved alates 1939/40. a. hävitasid 93% ploomipuudest (1945. a. loendusel oli alles 37 000 puud). Kirsipuid säilis mõnevõrra rohkem. Ometi jäi ploomipuu kirsipuust populaarsemaks ja edestas teda peagi uuesti. Viimasel viljapuude loendusel 1984. a. oli ploomipuid Eestis üle 430 000 (35% rohkem kui kirsipuid).

Tuleks märkida, et kreegipuude populaarsus on järjest vähenenud ja neid leidub nüüd aedades suhteliselt harva.

Teised ploomipuuliigid, näiteks alõtša e. haraline ploomipuu (*P. cerasifera*) ja hiina ploomipuu (*P. salicina*) on Eesti aedadesse jõudnud alles suhteliselt hiljuti, käesoleval sajandil.

Sordiarretusest Eestis

1. Nn. maasordid

Talu- ja mõisaedades sajandite jooksul juurevõsunditega levinud ploomipuudest kujunesid välja oma kohalikud sordid (nn. maasordid ehk nõukogudeaegse nimetusega rahvaseliksiionsordid, ingl. k. *landrace*). Need on praegugi kasvatatavad 'Pärnu sinine', 'Noarootsi punane', 'Märjamaa' ja kreegipuu suureviljalised sordid 'Hiiu sinine' ning 'Tamme sinine'. 'Liivi kollase munaploomi' päritolu on lahtine, kuna ta on väga laialdase levikualaga vana sort. Polli Aianduse Instituudi kolleksiioonides on aga teisigi nn. maasorte, näiteks 'Kihelkonna', 'Koguva', 'Kullamaa suur', 'Morna roosa', 'Noarootsi kollane' ja 'Voll' ploom. Pole võimatu, et mõnigi neist on lääne pool unustuse hõlma vajunud vana sort.

Ploomipuu maasortide tekkimise viisina võib oletada ka Lääne-Euroopast toodud sortide varisenud seemnest tärganud taimede kasvatamist. Eriti lihtne oli paljundada juurevõsude tekkele kalduvaid seemikuid. Ka nüüdisajal oleme kohanud 'Märjamaa' ploomi seemnest kasvanud taimede selektsiooni mõnes Märjamaa ja Keila aias.

2. Harrastusaretus

Eesmärgikindla ploomiaretuse kohta on andmeid alles kahekümnendast sajandist. Napid teated on sajandi algupoolelt Jõgeva sordiaretusteadlase Julius Aamisepa (1883...1950) ploomiaretusest, mis aga ei jõudnud uute sortide saamiseni. Küll aga on tema ploomisemik nr. 5 kasutatud Pollis lähtevanemana sordi 'Amitar' aretamisel (Kask, 1984). Aastatel 1945...1957 külvas tuntud puuviljasortide aretaja Otto Kramer (1883...1972) Tallinnas sordiaretuse eesmärgil õuna- ja pirniseemnete kõrval ka ploomisemneid. Neist kasvatatud kuue parema seemiku kirjeldused esitab oma käsikirjalises Eesti Põllumajanduse Akadeemia diplomitöös aretaja tütar K. Kramer (1973). Kuid ka neist ei saanud ükski sordiks.

Silmapaistvate saavutusteni jõudis Tartu sordiaretaja Aleksander Kurvits (1885...1970), kelle neli kolmekümnendate aastate lõpu külvidest saadud ploomisorti ('Tartu kaunitar', 'Tartu kollane', 'Tartu punane' ja 'Tartu värviline') on pikemat või lühemat aega kuulunud ametlikult Eestis kasvatamiseks soovitatud (rajoonitud) sortide nimestikku. Viiekümnendail ja kuuekümnendail aastail olid nad Eestis kõige tähtsamate ploomisortide hulgas. Eriti tuleb seda märkida 'Tartu punase' kohta, mis 1995. a. alates on jällegi kasvatamiseks soovitatud. A. Kurvitsa seemikute aias olevatest aretistest on mitmed teisedki tähelepanu äratanud: Polli sordikollektsioonides oli 1997. a. näiteks veel 'Aretaja võit' ja 'Perenaise rõõm'.

Ka käesoleval ajal on teada mõnede ploomiaretajate tööst. Oma aretiste kohta on ajakirjas *Maakodu* kirjutanud Elmar Siidam (1990). Polli sordikollektsioonis on Asta Kase aretisi (näiteks 'Maiku') Märjamaalt ja Aksel Miili aretatud 'Olümpia' ('Liivi kollane muna-ploom' × 'Emma Leppermann', ristatud 1972) Torist.

3. Sordiaretus Pollis

Pollis Aianduse Instituut (asutatud 1945), mis erinevatel aegadel on kandnud Polli katsebaasi, Polli katsejaama jt. nimetusi, sai Eestis esimeseks asutuseks, kus 1946. a. alustati kutselist ploomiaretust (Jänes, 1995, 1996).

Esimeseks sordiaretajaks oli Julius Eslon (1894...1982), kes töötas kuni 1964. aastani. J. Esloni tööd iseloomustas suur ristamiskombinatsioonide arv. Ristamisi tegi ta järjekindlalt kuni 1963. aastani. Nii näiteks oli rekordaastal 1955 ristamiskombinatsioone 58 ja ristati peaaegu 11 000 õit. J. Eslon jõudis lõpetada sortide 'Karksi', 'Polli munaploom' ja 'Suhkruploom' aretamise. Veel kolme sordi, 'Esloni varase', 'Julius' ja 'Polli viljaka' aretamise viis lõpule tema järglane Arthur Jaama. J. Esloni aretatud sortidest on praegu Eestis kasvatamiseks soovitatud 'Julius', 'Polli munaploom' ja 'Suhkruploom'.

1964. a. alates aretasid ploome (ning samal ajal ka kirsse) abielupaar Arthur Jaama (1914...1995) ja Eevi Jaama (s. 1926). Nende aretusmeetodid lisandasid liikidevahelise hübriidiseerimise, eriti ameerika ploomipuu kasutamise ühe lähtevanemana, ja kolhitsiini ning ioniseeriva kiirguse rakendamise. Ligi kolmekümneaastase aretustöö tulemusena löid nad üheksa sorti: 'Amitar', 'Ave', 'Kadri', 'Liisu', 'Norgen', 'Sargen', 'Vikana', 'Vilmitar' ja 'Vilnor', millele lisandub mitu tähelepanuväärset aretist. Üks neist on aretaja auks nimetatud 'Arthur' ja sellele väga heamaitseleisele ja saagikale ploomile paneme praegu suuri lootusi.

Kaheksakümnendate aastate algusest alates lülitus ploomiaretusse Heljo Jänes, kelle aretistest mõni on saanud juba nime (näiteks suureviljaline, maitsev ja ilus 'Kaidi').

Pollis Aianduse Instituudi ploomiaretuse suurimateks saavutusteks tuleb pidada varajase või väga varajase valmimisajaga sorte ('Esloni varane', 'Kadri', 'Liisu', 'Julius', 'Polli viljakas' jt.), mis üheaegu on suureviljalised ja väga maitavad. Erakordselt varavalmivad aretised on 'Polli varane' ja 'Kressu'. 'Polli munaploom' on konkurentsilt esikohal viljailu, suuruse ja maitse poolest. Polli sordid on järjekindlalt saavutanud suureneva osakaalu Eesti aedades kasvatatavate ploomipuude hulgas ja nad muutuvad üha tuntumaks ja hinnatumaks ka mitmes välisriigis.

Kõige raskemaks aretusprobleemiks on jäänud väga hea talvekindlusega sortide loomine. Keskmise või üle keskmise vastupidavusega sorte on mitmeid, kuid kõikidest vanadest sortidest talvekindlamat pole saadud.

Sortide lühiiseloostus

Käesolevas artiklis esitame ülevaate kõikidest Eestis aretatud ploomisortidest, mistõttu seda võib käsitleda ka Eesti ploomisortide inventuurina 1997. a. seisuga.

Sellesse nimekirja valiku põhimõte on ametlik tunnustus, milleks võib olla: 1) autori-tunnistus sordi aretamise kohta, 2) aretise võtmine riiklikku sordivõrdlusesse (nõuetekohaselt vormistatuna) ja 3) sordi ametlik lülitamine standard-, rajoonitud või kasvatamiseks soovitatud sortide nimekirja (siiani kinnitas selle põllumajandusminister). Sortide riiklikku võrdluskatsesse võtmise otsusest teatati varemalt aretajale kirjalikult. Eestis katsed läbinud sortide kohta on aruandlusandmed säilitatud. Nõukogude Liidu ajal katsetati osa sorte ka väljaspool Eestit, nende riikliku katsetamise tulemuste säilimise kohta andmed puuduvad. Riiklikku sordikatsesse võtmise aastat me enamasti siin ei märkinud: see on antud ainult nende sortide puhul, mil riiklik katsetamine oli ainuke ametlik tunnustus.

Aretised, mis ei ole saanud ametlikku tunnustust, siin käsitlemisele ei kuulu. Enamasti pole nende kohta ka korralikku andmestikku: aretustöö on kas pooleli või pole jõutud selgusele aretise perspektiivi kohta.

Kirjandusest on viidatud ainult kõige olulisemaid käsiraamatuid.

'Amitar'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1964, mil ristati Julius Aamisepa ploomisemik nr. 5 ja 'Tartu kaunitar'. Riiklikku sordivõrdluskatsesse võeti 1982. a. (tegelikult istutati juba 1981). Hiljem pole ta tähelepanu äratanud. Vili on rohekas-kollase põhivärvusega, millel on suuremad või väiksemad punakaslillad laigud ja täpid, suur (35...45 g). Vahakirme keskmise tugevusega. Luuseeme on lahtine. Ploomid valmivad septembri esimesel poolel või soojal suvel augusti lõpul. Vihmade puhul viljakest lõheneb. Dessertploom, mille viljaliha on krõmpsjas. Kompotiks tehes koorub kest üleni ära. Puu on tugeva kasvuga ja kõrgem kui enamik sorte. Keskmisesaagiline. Keskmise talvekindlusega. Sordiaretuses lähteivanemana kasutades on andnud silmapaistva väärtusega järglasi. (Kask, 1984; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Ave'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1964. a., mil ristati sorte 'Wilhelmine Späth' ja 'Tartu kaunitar'. Autoritunnistus nr. 5727 on välja antud 27.11.1991 Moskvast. Perspektiivsort aastast 1989. Alates 1991. a. kuni siiani on Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikus. Vili on ümmargune, lillakaspunane või pruunikaslilla, suur (30...40 g, mõnikord kuni 45 g). Vahakirme keskmise või tugev. Luuseeme on lahtine. Valmib augusti lõpul või septembri alul. Väga hea maitsega, sobib ka kompoti valmistamiseks. Puu on keskmise, kuid püstise kasvuga. Keskmisesaagiline. Talvekindlus keskmine. (Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Esloni varane'. Aretanud Julius Eslon (75% autorlust) ja Arthur Jaama (25%) Pollis. Aretuse algus 1954, mil J. Eslon ristas sorte 'Skorospelka kruglaja' (Leningradi oblasti kohalik sort) ja 'Ruth Gerstetter'. 1964. a. alates viis aretuse lõpule Arthur Jaama. Riiklikku sordivõrdluskatsesse võeti 1976 (tegelikult istutati 1981). Hiljem teda pole edutatud; vähesel määral on puukoolides paljundatud ja aedadesse istutatud. Vili on peaaegu ümmargune, veidi lillaka või pruunika tooniga tumepunane, keskmine või üsna suur (25...35 g). Vahakirme on tugev. Luuseeme on servast kinni. Ploomid valmivad augusti esimesel poolel või soojal suvel osaliselt juuli lõpul. Viljad varisevad kergesti. Dessertploom. Puu on laiaili vajuivate okstega. Keskmisesaagiline. Talvekindlus alla keskmise. (Kask, 1984; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Hiu sinine'. Hariliku kreegipuu sort, mis arvatakse olevat tekkinud Loode-Eestis, kas Hiiumaal või Läänemaal. Tekkeaeg ja saamislugu on teadmata. Võeti Eestis kasvatamiseks soovitatud (standard-) sortide nimestikku 1951. a. alates (aastani 1957 perspektiivisordina). 1996. a. jäeti soovitatud sortide nimestikust välja. Puukoolid on teda järjekindlalt paljundanud peaaegu ainsa suureviljalise kreegisordina. On levinud ka juurevõsudest paljundatuna. Vili on peaaegu ümmargune, lillakassinine, kaalub 11...16 g. Vahakirme on keskmine. Luuseeme on viljaliha küljes kinni. Viljad valmivad septembri esimesel poolel või soojal suvel augusti lõpul ja varisevad siis kergesti. Koristusaegsete vihmadega lõhenevad viljad massiliselt. Kasutatakse peamiselt kreegimaitselise moosi tegemiseks ja harva kompotiks. Keskmisesaagiline. Üsna hea talvekindlusega. Oksad on peened ja painduvad. Üheks tema kasvatamise põhjuseks oli soovitus istutada teda tolmuandjaks 'Liivi kollasele munaploomile', kuid nüüdseks on välja selgitatud paremad tolmuandjad. (Jaama, 1959; Eesti pomoloogia, 1970; Kask 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Julius'. Aretanud Julius Eslon (75% autorlusest) ja Arthur Jaama (25%) Pollis. Aretuse algus 1946, mil J. Eslon kogus sordi 'Duke of Edinburgh' vabast tolmlemisest pärit seemne, kasvas seejärel üles seemikud ja tegi valiku. 1964. a. alates viis aretuse lõpule A. Jaama. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikus on alates 1995. a.. Vili on lapikovaalne

(tipust ümar), rohekaskollase põhivärvusega, millel on roosatäpiline või -laiguline, täisküpselt lillaka varjundiga pruunikaspunane kattevärv. Vahakirme keskmine. Viljad kaaluvad 25...30 g, mõnikord ka üle 30 g. Luuseeme on servast pisut kinni. Ploomid valmivad augusti lõpul (soojal suvel juba kuu keskel). On ühed parima maitsega lauaploomid ja neist saab ka väga hea kompoti. Puu on keskmise kasvutugevusega ja laiuva võraga. Keskmisesaagiline. Talvekindlus alla keskmise. Väärtusliku vilja poolest on äratanud huvi ka lõunapoolsetes riikides. (Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Kadri'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1965, mil ristati 'Liivi kollast munaploomi' 'Suhkruploomiga'. Samast ristamisest pärineb ka 'Liisu'. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikus on 1995. a. alates. Vili on munajas kuni piklikovaalne, mustjas- või tumelilla värvusega. Vahakirme tugev. Vilja mass 25...30 g, mõnikord suurem. Luuseeme lahtine. Ploomid valmivad augusti lõpul, mõnel aastal kuu keskpaigas. On ühed parima maitsega laua- ja kompotiploomid. Puu on keskmise talvekindlusega. Emapuult saadud juurevõsude tõttu on vähesel määral levinud ka omajuursena. Väärtusliku vilja poolest on äratanud huvi ka lõunapoolsetes riikides. (A. ja E. Jaama, 1990.)

'Karksi'. Aretanud J. Eslon Pollis 1947. a. kogutud 'Liivi kollase munaploomi' vabast tolmlemisest pärit seemnete külvi ja edasise seemikute valiku teel. Kuulus Eestis kasvatamiseks soovitatud (standard-) sortide nimestikku 1957...1966 perspektiivsordina. Hiljem pole ta enam tähelepanu äratanud ja tema puud on Eestis väga vähe. Vili on ovaalne (veidi lapik), roosakaspunane, suur (30...40 g). Vahakirme on nõrk. Luuseeme lahtine. Ploomid valmivad septembri esimesel poolel või keskel. Hea lauaploom, töötlemiseks sobivust ei ole uuritud. Puu on keskmise suurusega, võrdlemisi tiheda püstise võraga. Õied on täidisõied, ei viljastu sordisiseselt. Keskmisesaagiline. Keskmise või nõrga talvekindlusega. (Eesti pomoloogia, 1970; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Liisu'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1965, mil 'Liivi kollane munaploom' ristati 'Suhkruploomiga'. Samast ristamisest pärineb ka 'Kadri'. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikus on 1995. a. alates. Vili on munajasovaalne. Punasel põhivärvusel on laikudena lillakas kattevärv. Vahakirme on keskmine. Viljad kaaluvad 30...35 g, mõnikord ka rohkem. Luuseeme on lahtine. Ploomid küpsevad enne augusti keskpaika, seega väga varakult. Hea laua- ja töötlemisort. Puu on keskmise suurusega, püstine. Keskmisesaagiline. Talvekindlus keskmine või nõrgapoolne. Emapuult saadud juurevõsude tõttu on vähesel määral levinud ka omajuursena. (A. ja E. Jaama, 1990; Kask, 1992.)

'Märjamaa'. Sordi päritolu on lahtine. Nime sai ta Märjamaalt seetõttu, et sealkandis on teda omajuursena rohkesti kasvamas. Arvatakse, et Haimre mõisnik on selle kunagi Lääne-Euroopast Eestisse toonud. Mingeid kindlaid andmeid selle kohta siiski ei ole. 1930. aastail soovitasid Orgita kodumajanduskooli õpetajad teda kasvatada taluaedades, mistõttu ta leviski. Märjamaa aedades kasvab omajuursena vähemalt kolm erinevat ploovivormi (üks neist on näiteks 'Varajane roosa'). 'Märjamaa' nime peaks kandma ainult see vorm, mida sealse elaniku Asta Kase (Kask) vahendusel ja Polli Aianduse Instituudi kaudu Eestis paljundatakse. Asta Kase tähelepanekute järgi on varisenud seemnetest kasvanud mitmed uued seemikud, millel on juurevõsude moodustamise võime. Need on enamasti 'Märjamaaga' üsna sarnased, kuid mitte identsed. Nii võib olla tegemist koguni mitme vähesel määral erineva ploovivormiga. 1993. a. lõpul võeti 'Märjamaa' Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku kui parim õietolmu andja 'Liivi kollasele munaploomile'. Vili on keskmise suurusega (15...25 g), ümmargune või veidi piklik, kollakasroheline või rohekaskollase põhivärvusega, millel on roostepunased laigud või täpid. Vahakirme on keskmise tugevusega. Ploomid valmivad septembris, on keskpärase või hea maitsega. Neist saab maitstva moosi, kuid kompott tuleb liiga hapu. Puu on keskmise kasvuga. Vanemad omajuursed puud annavad juurevõsusid, kuid mitte rohkesti. Saagikas. Talvekindlus ligikaudu 'Liivi kollase munaploomi' tasemel, see tähendab, et väga karmidel talvedel võib külmuda lumepiirini. 'Märjamaa' on tähtsust õietolmu andjana, ploovide tootmiseks teda istutada ei tasu. (Kask, 1992.)

'Noarootsi punane'. Arvatavasti nn. maasort, mis on pärit Noarootsist. Sordi levikut Lääne-Eestist mujale ja laialdasemat kasvatamist soodustas soovitus istutada teda õietolmu andjaks hilise õitsemisajaga sortidele 'Liivi kollane munaploom' ja 'Polli munaploom'. Kasvatatakse nii väärstatud puudena kui ka omajuursena (annab juurevõsusid). 1985. a. alates on ta Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikus. Vili on keskmise suurusega

(20...25 g), ümmargune, punane, milles esineb tumedamaid täppe. Vahakirme üsna tugev. Luuseeme poollahtine. Ploomid küpsevad septembri esimesel poolel, on keskpärase või kehvapoolse maitsega. Kompotiks ei sobi, moos saab heamaitseline. Puu on keskmise kasvuga ja keskmiselt saagikas. Üks kõige parema talvekindlusega ploomisorte, mis on tema suurim väärtus. (Jaama, 1959; Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984 ja 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Norgen'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1965, mil ristati sorte 'Noarootsi punane' ja 'Agen'. Riiklikku sordivõrdluskatsesse vormistati 1987, kuid tegelikult jäi katsesse istutamata. Vili on suur (umbes 35 g), ümmargune või ümarovaalne, lillal põhivärvusel esineb laikudena pruunikas kattevärvus. Vahakirme keskmise tugevusega. Luuseeme viljalihas kinni. Ploomid valmivad septembri esimesel nädalal. Maitse kehvapoolne, mistõttu pole kasvatamist leidnud. Puu on keskmise kasvuga, keskmiselt saagikas. Suhteliselt hea talvekindlusega. (A. ja E. Jaama, 1990.)

'Polli munaploom'. Aretanud J. Eslon Pollis. Aretuse algus 1946, mil ristati sorte 'Liivi kollane munaploom' ja 'Duke of Edinburgh'. Autoritunnistus nr. 1290 on välja antud 15.01.1971 Moskvas. On kuulunud Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku 1957. a. alates (esimesed kümme aastat perspektiivsordina). Vili on suur (kuni 50 g), ovaalne, kollakasroosa põhivärvusega, millel on punaseid täppe. Vahakirme üsna tugev. Silmapaistvalt ilus ploom. Luuseeme peaaegu lahtine. Ploom on saanud kõikide teiste sortidega võrreldes parimaid maitsehindeid. Ka kompott kuulub maitsevaimate hulka, kuigi viljakest kipub lahti kooruma ja vähendab toote välimuse hinnet. Puu on keskmise või tugeva kasvuga. Saagikus vähene, kuna tema õied ei ole sageli normaalselt arenenud ega viljastu hästi. Ka on ta väga hilise õitsemisajaga, mistõttu sobiva õietolmuandja leidmisega on raskusi. Talvekindlusest kuulub paremate hulka. Ploomikasvatavad tahaksid seda väga hea kvaliteediga sorti oma aias viljelda, kuid halva viljastumise tõttu on teda vähe istutatud. (Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Polli viljakas'. Aretanud J. Eslon (75% autorlust) ja A. Jaama (25%) Pollis. Aretuse algus 1951, millal J. Eslon ristatis sorte 'Skorospelka krasnaja' ja 'Emma Leppermann'. Riiklikku sordivõrdluse võeti 1976 (Lõuna-Eesti sordikatsepunktis istutati 1981). Vili on keskmise suurusega kuni suur (25...35 g), ovaalne, rohekaskollasel põhivärvusel on tumelilla kattevärvus. Vahakirme on keskmise tugevusega või tugev. Luuseeme lahtine või servast kinni. Ploomid küpsevad augusti teisel poolel ja on keskpärase maitsega. Kompott saab heamaitseline ja meeldiva välimusega. Suuresaagiline. Sageli murdub saagi raskuse all palju oksa. Puu on keskmise suurusega. Talvekindlus keskmine või veidi õrnem. (Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Pärnu sinine'. Arvatavasti nn. maasort, mille levik algas Pärnu ümbrusest. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku kuulub 1957. a. alates. Rohke juurevõsude moodustamise võime tõttu on teda palju ka omajuursete puudena. Vili on keskmise suurusega (20...25 g), ovaalne või munajas, tume lillakassinine. Vahakirme on tugev. Luuseeme lahtine või poollahtine. Ploomid küpsevad septembri esimesel poolel ja on keskpärase maitsega. Kompott saab heamaitseline, kuid ploomid lagunevad. Puu on keskmise kasvuga, laia võraga. Saagikuse suhtes on erinevaid kogemusi: Lõuna-Eestis annab enamasti häid saake, põhja pool kannab kehvasti. Talvekindluse poolest kuulub kõige vastupidavamate sortide hulka. (Jaama, 1959; Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Suhkruploom'. Aretanud J. Eslon Pollis. Aretuse algus 1948, mil koguti 'Wilhelmine Späthi' vaba tolmlamise seeme. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku kuulub 1957. a. alates (esimesed kümme aastat perspektiivsordina). Vili on keskmise suurusega (15...20 g), piklik-südajas või ovaalne, lillakasmust, pruunikate täppidega. Vahakirme tugev. Luuseeme on lahtine. Ploomid küpsevad augusti keskel. Heamaitseelised ploomid, mis sobivad ka kompotiks. Puu on keskmise suurusega, püstja võraga. Keskmisesaagiline. Talvekindluse poolest kuulub õrnemate hulka. (Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Tamme sinine'. Hariliku kreegipuu sort, mis arvatakse olevat tekkinud Lõuna-Eestis Rõngu lähedal (Tamme aias) nn. maasordina. Kuulus aastatel 1957...1961 Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku perspektiivsordina, kuid huvi tema laialdasemaks kasvatamiseks ei tekkinud. Vili on sama suur (12...16 g) kui 'Hiiu sinisel', munajas, veidi koonilise tipuga, mustjaslilla. Vahakirme keskmise tugevusega. Luuseeme viljalihas kinni. Septembri keskpaiku valmiv maitsev vili sobib lauaploomiks ja moosi keetmiseks. Puu on üsna

tugevakasvuline, püstise võraga. Saagikas. Suhteliselt talvekindel. (Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Tartu kaunitar'. Aretanud A. Kurvits oma koduaias Tartus. Pärineb 'Emma Leppermann'i' vabal tolmllemisel (1938) saadud seemne külvist. Autoritunnistus nr. 1321 on välja antud 8.12.1961 Moskvas. Kuulus Eestis kasvatamiseks soovitatud (standard-) sortide nimestikku 1957...1966 (põhisordina). Vili on suuruselt üle keskmise (25...35 g), ovaalne, violetjasroosa, sarnaneb 'Emma Leppermanniga'. Ploomid valmivad augusti lõpul või septembri alul. On head lauaploomid ja neist saab maitstva kompoti, kuid viljakestad pakatuvad kompotis narmendama. Sobib ka püree valmistamiseks. Puu on keskmise suurusega. Keskmisesaagiline. Talvekindlus on nõrk, mistõttu tema puid leidub aedades väga harva. (Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Tartu kollane'. Aretanud A. Kurvits oma koduaias Tartus. Aretuse algus 1937, mil ristati sorte 'Liivi kollane munaploom' ja 'Reine Claude d'Oullins'. Autoritunnistus nr. 1322 on välja antud 8.12.1961 Moskvas. Kuulus Eestis kasvatamiseks soovitatud (standard-) sortide nimestikku 1951...1960. Vili on üsna suur (30...40 g, mõnikord 50 g), munajas või ovaalne, rohekaskollane. Vahakirme nõrk. Luuseeme poollahtine või lahtine. Ploomid küpsevad augusti lõpul või septembri alul ja on keskpärase maitsega. Riiklikes sordikatsetes Saaremaal ja Rõhul (Tartumaal) oli üks kõige väiksema saagiga sorte. Talvekindluse hindamiseks on vähe andmeid, kuid nendele tuginedes võib teda pidada talveõrnaks sordiks, mida Eestis peaaegu kuskil ei kasvatata. Puudub (1997) Polli sordikollektsioonis. (Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Tartu punane'. Aretanud A. Kurvits oma koduaias Tartus. Pärineb 'Queen Victoria' vabal tolmllemisel (1937) saadud seemne külvist. Autoritunnistus nr. 1320 on välja antud 8.12.1961 Moskvas. Kuulus Eestis kasvatamiseks soovitatud (standard-) sortide nimestikku 1951...1972. Alates aastast 1995 on uuesti kasvatamiseks soovitatud sort. Vili on keskmine või keskmisest suurem (25...35 g, mõnikord kuni 50 g), ovaalne, rohelise põhivärvusega, mida suuremas osas katab tumeroosa puna. Vahakirme keskmine. Luuseeme poollahtine. Ploomid valmivad augusti teisel või septembri esimesel poolel. On hea lauaploom ja sobib püree valmistamiseks. Kompott saab maitsetelt märgatavalt alla keskmise. Puu on tugeva kasvuga, saagikas. Talvekindluse suhtes on õrn sort, umbes samaväärne 'Emma Leppermanniga'. (Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Tartu värviline'. Aretanud A. Kurvits oma koduaias Tartus. Aretuse algus 1938, mil ristati sorte 'Wilhelmine Späth' ja 'Queen Victoria'. Autoritunnistus nr. 1319 on välja antud 8.12.1961 Moskvas. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku kuulus lühikest aega: 1957...1961. Vili on keskmise suurusega (25...30 g), ovaalne, lillakaspunane kuni tumesinine. Vahakirme keskmine. Luuseeme lahtine. Ploomid valmivad septembri esimesel poolel. Maitsev lauaploom. Töötlemiseks sobivust on vähe uuritud, aretaja andmeil kõljab kompotiks ja keediseks. Keskmise kasvuga. Keskmise- või suuresaagiline. Andmed talvekindluse kohta vastuolulised. Polli sordikollektsioonis (1997) see sort puudub. (Eesti pomoloogia, 1970; Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Vikana'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1964, mil sorti 'Queen Victoria' ristati ameerika ploomipuuga (*Prunus americana*). Riiklikku sordivõrdluse võeti 1981. a. Vili on keskmine või keskmisest suurem (25...35 g), munajas, põhivärvus kollane, mis umbes pooles ulatuses on kaetud punakaspruunide või lillakaspunaste laikude ja täppidega. Vahakirme keskmine. Luuseeme lahtine. Ploomid valmivad septembri keskel või hiljem. Üldiselt kauni välimusega viljade maitset rikub veidi mõru viljakest, mistõttu sort ei ole leidnud laialdasemat kasvatamist. Puu on suhteliselt madalakasvuline, väga saagikas, keskmise talvekindlusega. (Kask, 1984; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Vilmitar'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1964, mil ristati sorte 'Wilhelmine Späth' ja 'Tartu kaunitar'. Riiklikku sordivõrdluse vormistati 1985. a., kuid tegelikult jäi katsesse istutamata. Vili on keskmine või suur (25...35 g), ümmargune, tumekollase põhivärvusega, millel on sageli roosakaspunane kattevärv. Vahakirme keskmine või nõrk. Luuseeme servast kinni. Ploomid valmivad augusti lõpu poole; on natuke aprikoosi meenutava maitsega lauaploom, mis sobib ka kompotiks. Puu on tugeva kasvuga. Keskmisesaagiline. Talvekindlus keskmine või nõrgapoolne. (Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

'Vilnor'. Aretanud A. ja E. Jaama Pollis. Aretuse algus 1964, mil ristati sorte 'Wilhelmine Späth' ja 'Noarootsi punane'. Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikus

on 1989. a. alates. Vili on keskmise suurusega (20...30 g), mõnikord ka väiksem, ovaalne, pruunikaslilla. Vahakirme keskmine või tugev. Luuseeme servast kinni. Ploomid valmivad septembri esimesel poolel (mõnel soojal aastal augusti lõpul) ja on hea maitsega. Kompott saab samuti heamaitseline, kuid ploomid muutuvad väga pehmeks, viljakest koorub lahti ja hakkab narmendama. Puu on keskmise suurusega. Suuresaagiline. Talvekindlus keskmine või teistega võrreldes natuke parem. (Kask, 1984, 1992; A. ja E. Jaama, 1990.)

Trükis kirjeldatud (peale meie artiklis üksikasjalikumalt käsitletute) aretiste ja maasortide nimekiri

- 'Arthur', A. ja E. Jaama aretis (Jänes, 1997).
 'Eha', A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).
 'Eve', A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).
 'Harilik kreek', (Jaama, 1959; Eesti pomoloogia, 1970; A. ja E. Jaama, 1990).
 'Kaidi', H. Jänese aretis (Jänes, 1997).
 'Kanaria', A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).
 'Keskmine kreek', (Jaama, 1959).
 'Kressu', A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).
 'Kruusmanni ploom', Lihula lähedalt (Jaama, 1959).
 'Kullamaa suur', maasort (Eesti pomoloogia, 1970; A. ja E. Jaama, 1990).
 'Kurvitsa renklood', A. Kurvitsa aretis nr. 9 (Kurvits, 1957).
 'Lahtise luuga kreek', maasort (Jaama, 1959; Eesti pomoloogia, 1970; A. ja E. Jaama, 1990).
 'Noarootsi kollane', maasort (Jaama, 1959; A. ja E. Jaama, 1990).
 'Nõmme ploom', maasort (Jaama, 1959).
 'Perenaise rõõm', A. Kurvitsa aretis nr. 47 (Kurvits, 1969).
 'Piret' (esialgu: 'Kuivploom'), A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).
 'Polli Emma', A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990, Jänes, 1997).
 'Polli merevaik' ('Pikola'), A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).
 'Polli varane', J. Esloni aretis (A. ja E. Jaama, 1990; Kask, 1992).
 'Raitploom', A. Kurvitsa aretis nr. 63 (Kurvits, 1969).
 'Tartu hiline', A. Kurvitsa aretis nr. 58 (Kurvits, 1969).
 'Tartu sinine ploom', maasort (Jaama, 1959).
 'Tiit', A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).
 'Tipp-ploom', maasort Saaremaalt (Jaama, 1959).
 'Saaremaa sinine ploom', maasort (Jaama, 1959).
 'Suur Tõll', A. ja E. Jaama aretis (A. ja E. Jaama, 1990).

Peale nimetatute on A. Kurvits (1957 ja 1969) oma kahes raamatus kirjeldanud veel kokku 11 oma aretist, mis on tähistatud numbriga.

Rekordviljad

Eesti Televisiooni poolt 1980. aastail korraldatud "Nunnu-konkursile" toodi (1985) Tallinnast Piritalt (Kalamehe tee 6 aiast) ploome, mille kümne vilja keskmine kaal oli 97 g ja suurim ploom kaalus 125 g. Selle tundmatu sordi puu oli 9,8 m kõrge ja tema tüve ümbermõõt 1,1 m kõrgusel 105 cm. Istik oli ostetud 1957. a. 1992. a. kandis puu üle 100 kg ploome (Heinsoo, 1993).

Enne seda olid teadaolevalt Eesti suurimad 'Suure Tõllu' ploomid Pollis: suurim vili 111 g (1973) ja sama aasta 20 vilja keskmine 84,5 g. Pikaajalise keskmisena 1980...1986 kaalusid 'Suure Tõllu' viljad 66 g (A. ja E. Jaama, 1990).

Kirjandus

- Eesti pomoloogia. Aut.: Siimon A., Eslon J., Jaama A., Parksepp J., Liias M., Kerdi J., Hansman G. (koostaja). – Tln., 1970. – 282+36+186 lk.
 Heinsoo E. Ploomipuu Nunnu. – Eesti Loodus, nr. 9, lk. 298, 1993.
 Jaama A. Kohalikke ploomi- ja kreegisorte. – Tln., 1959. – 64+16 lk.
 Jaama A., Jaama E. Ploomid. – Tln., 1990. – 240+32 lk.
 Jänes H. Ploomiaretus ja uurimine Pollis. – Põllumajandus, nr. 7/8, lk. 14...16, 1995.

- Jänes H. Plum breeding at the Polli Horticultural Institute. – Problems of fruit plant breeding. Collection of scientific articles. – Jelgava, p. 107...110, 1996.
- Jänes H. Uudiseid ploomisortide kohta. Põldkatsed 1996. – Jänedä Õppe- ja Nõuandekeskus, lk. 136...137, 1997.
- Kask K. Eesti puuvilja- ja marjasordid. – Tln., 1984. – 205+16 lk.
- Kask K. Koduaia puuvilja- ja marjasordid. – Tln., 1992. – 129+32 lk.
- Kramer K. O. Krameri aretatud viljapuude ja marjakultuuride seemikud ja nende hinnang. (Käsikirjaline diplomitöö EPAs). – Tartu, 1973. – 84+4 lk.
- Kurvits A. Minu aretustöid puuviljanduses. – Tln., 1957. – 139+10 lk.
- Kurvits A. Uut minu aretusaiast. – Tln., 1969. – 52 lk.
- Siidam E. Märjamaa kohalikust ploomist olen saanud huvipakkuvaid seemikuid. – Maakodu, nr. 7, lk. 18, 1990.
- Tarvel: Тарвел Э. Фольварк, пан и подланные. – Таллинн, 1964. – 348 с.
- Viires A. Puud ja inimesed. – Tln., 1975. – 160+48 lk.